

KYRKA OCH STAT I NUETS NORGE

Av lektorn, teol. d:r FOLKE HOLMSTRÖM, Linköping

ETT världshistoriskt datum betyder utan tvivel den dramatiska tillspetsning av konflikten mellan kyrka och stat i Norge, som inträdde den 24 februari 1942, då landets samtliga biskopar, i den mån de äro att betrakta såsom statens tjänstemän, nedlade sina ämbeten. Alltsedan Konstantin den store först knöt den positiva förbindelse mellan stat och kyrka, som kyrkan i Norge nu sett sig nödsakad att bryta, finner man svårligen någon episod i den skiftesrika krönikan om kristendomens mellanhavanden med statsmakten, som med hänsyn till sina principiella konsekvenser synes ha en lika genomgripande räckvidd. Då just lutherdomen i alla tider gjort sig bemärkt genom en ända till servilitet gränsande lojalitet gentemot den världsliga överheten, är det kanske allra mest talande i nuets situation det remarkabla faktum, att det här är fråga om en gammal traditionsrik statskyrka i ett lutherskt land, som av trohet mot sin bekännelse nödgats uppsäga det kontrakt mellan kyrka och stat, som i stort sett obrutet kunnat äga bestånd under 1630 år.

I de frejdade föreläsningar över »Stat och kyrka», som Harald Hjärne höll 1912, »jämmt sexton århundraden» efter det att Konstantin gett kristendomen platsen som det romerska imperiets mest gynnade i stället för dess enda otillåtna religion, säger han om detta brytningsskede, som han kallar »kyrkopolitikens klassiska tidevarv»: »De lösningar, som då försöktes, äro visserligen ingalunda mönstergilla för senare tider, men de ådagalägga i sin ohöjda skärpa på ett oförtydbart sätt den oundvikliga spänningen mellan stat och kyrka alltifrån deras tidigaste lika oundvikliga förbindelse med varandra.» I den nya kris i kristendomens förhållande till statsmakten, som i våra dagar blivit alltmer akut, är det också ytterst lärorikt att söka fixera frontlägets principiella innebörd. Medan vårt folk med spänning följer de dagliga förskjut-

ningarna i kyrkostridens vidare förlopp hos det norska broderfolket, må vi redan nu med ledning av de grundläggande dokumenten söka besvara frågan: vad gäller innerst konflikten mellan kyrka och stat i nuets Norge?

Deklarationerna härom från kyrkans håll äga nämligen det största intresse inte blott ur dagsaktuell, kyrkopolitisk eller idéhistorisk synpunkt, utan också såsom teologiska, religiösa och mänskliga dokument av hög rang. Bakom den klassiskt klara och enkla formuleringen skönjes granneligen, att den norska kyrkans främste man icke blott är en genial människokännare och klok kyrkoledare, utan också en skarpsinnig teologisk tänkare och en varmhjärtad kristen människa. Den norska skilsmässan mellan kyrka och stat är motiverad direkt utifrån grundtankarna i rätttrogen luthersk bekännelse, och det blir därför nödvändigt att antyda den teologiska bakgrund, som först gör konfliktens principiella ofrånkomlighet förståelig.

Luther angav ofta själv som sin mest berömvärda historiska bedrift att först han gjort det möjligt för den världsliga politikens och hushållningens män att sköta sina ämbetsysslor med fullt lika gott samvete som prästerna. Medan den romerska kyrkan kan ge statskonsten religiös sanktion blott i den mån staten lydigt underordnar sig kyrkans direktiv, kan däremot en evangelisk åskådning icke medgiva en prästerlig hierarki någon medlareställning mellan Gud och människan, utan enligt den kunna biskop, furste och gatsopare i det rätta kärlekens sinnelag fullgöra sin kallelse såsom lika direkt tjänst åt Gud. Sålunda bli statsstyrelse och kyrkoledning i princip fullt likvärdiga och gentemot varandra självständiga storheter. Just genom det stränga åtskiljandet av de båda »regementena», det världsliga, som har att verka endast genom »svärdets» yttre våldsmedel för att upprätthålla rättsordningen, och det andliga, som har att verka endast genom »ordet» för att på den inre övertygelsens väg göra alla till kristna, ej minst överheten, anser sig Luther bana väg för en verkligt fruktbar samverkan i samhället mellan rättsordningens och evangeliets bärare och tjänare. Strängt taget blir det endast två huvudkrav, som utifrån en evangelisk grundsyn obetingat måste ställas på staten: 1. Staten skall fylla sin egen legitima uppgift, att mot anarki hävda rättsordningen. 2. Staten skall ej lägga några hinder i vägen för att kyrkan å sin sida skall kunna fylla sin legitima uppgift, att utan människopåfund förkunna evangeliet i dess renhet och kraft.

Den statskonst, som under betäckning av den tyska ockupationsmakten utövas i Norge genom Vidkun Quislings regim, kan knappast tänkas tydligare karakterisera sig själv än genom det sätt, varpå den på båda dessa huvudpunkter lagt i dagen sin oförmåga. Mångahanda spänningar måste naturligtvis uppstå, när man i ett nordiskt land med urgamla frihetstraditioner försöker framtvunga en »nyordning» enligt den totala statens system, med undertryckande av personlig, kulturell och religiös frihet i dess mångfaldiga manifestationer till förmån för en ideologi, som statsmakten förklarar sakrosankt och ensamt berättigad. Men här har man på förvånande kort tid lyckats dödligt kränka det nordiska rättsmedvetandet på just de enda båda huvudpunkter, som ofrånkomligen måste driva en evangelisk kyrka över i oppositionsställning, om den ej skall svika grundtankarna i det budskap den är satt att förkunna. Det är särskilt hedrande för den norska kyrkan såsom folkkyrka, att det ej är dess egna inomkyrkliga svårigheter, som först drivit den att söka tala den fungerande statsledningen till rätta, utan att det är dess ansvar för rättsvärden och uppfostran inom folket, som bjudit den att träda fram inför myndigheterna som en frimodig talesman för sitt norska folk. Kyrkostridens första fas karakteriseras av att kyrkans representanter vid sidan av rättsväsendets och undervisningens målsmän nödgas påtala, att statens ledning sviker dess egentliga positiva uppgift och låter rätten vika för anarki och terror. Om den rättsordning upprives, som hägnat även kyrkans frihet att frambära evangeliet, kommer staten emellertid konsekvent att svika även sin negativa plikt att ej störande ingripa i kyrkans egentliga uppgift, att låta evangeliet verka som ljus och salt i folklivet. Därmed flyttas tyngdpunkten över från kulturlivets allmänning in i kyrkolivets innersta helgedom, och i kyrkostridens andra fas blir därför förbindelsen mellan en äkta evangelisk kyrka och en sådan anarkisk statsform definitivt bruten.

Till värn för den vacklande rättsordningen framträdde den norska kyrkans biskopar i sin första stora hänvändelse till kyrko- och undervisningsdepartementets chef, konstituerade statsrådet R. Skancke, den 15 och 29 jan. 1941, sedermera i herdabrevets form delgiven alla kyrkans församlingar. De anslöto sig därvid bl. a. till den aktion, som inletts av Högsta domstolens ledamöter. När justitiedepartementets chef genom en förordning av den 14 nov. 1940 fått möjlighet att ingripa i domstolarnas sammansättning, på-

pekade dessa i skrivelse av den 19 nov., att detta innebure en kränkning av den för rättssäkerheten grundläggande principen om domstolarnas oavhängighet gentemot den administrativa statsmakten, och när rättelse ej stod att vinna, nedlade alla Högsta domstolens bisittare sina ämbeten. Samtidigt som biskoparna framlägga vittnesbörd om terroristiska våldsdåd från »hirdens» sida, som icke beivrats utan snarare uppmuntrats av de styrande och deras ordningsmakt, förklara de, att »enbart det faktum, att samtliga medlemmar av landets högsta rättsinstans sett sig nödsakade att nedlägga sina ämbeten, måste också inom kyrkan skapa en djup otrygghet med hänsyn till den bärande grunden för samfundets rättsliv». Gentemot inkastet, att det ej är kyrkans sak att blanda sig i politiken, anföra de Luthers ord: »Kyrkan blandar sig icke i världsliga ting, när den förmanar överheten att vara lydig den översta överheten, som är Gud.» De fortsätta: »När samhällets överhet tillåter våld och orätt och övar press på själarna, då är kyrkan samvetenas väktare.» Myndiga och fasta falla orden:

»Kyrkan är icke staten, och staten är icke kyrkan. Till det yttre kan statsmakten försöka att öva tvång mot kyrkan, men kyrkan är ett andligt och suveränt samfund, byggt på Guds ord och gemenskapen i tron. Kyrkan har i all sin skröplighet Guds ord och löfte att förkunna hans lag och evangelium för alla folk. Därför kan kyrkan aldrig tiga, när Guds bud bli åsidosatta och synden träder fram. Här står kyrkan oryggelig och kan i denna sin egenart icke bindas av någon statsmakt.»

Även när biskoparna träda upp till försvar för föräldrarnas rätt att uppfostra sina barn efter sina egna samvetens övertygelse i en andra hänvändelse till kyrkoministern den 14 febr. 1942, är deras aktion rent religiöst motiverad. Gentemot förordningen av den 5 febr. 1942, som syftar att »tvångsmobilisera» all ungdom från 10 till 18 år i Nasjonal Samlings ungdomsfylking, hävda biskoparna, att föräldrarna genom dopet och genom det fjärde budet fått både en förpliktelse och en rätt att sörja för barnens kristliga och moraliska fostran, som icke utan samvetenas kränkande kan ersättas med en påverkan av avsedd syftning. »De måste här lyda Gud mer än människor.» Då samtidigt lärarna i övervägande majoritet vid risk av avsked vägra att låta inorganisera sig i det nya Norges Lärersamband, bilda hem, skola och kyrka en enhetlig front mot »likriktning» av uppfostran i nazistisk anda.

I statsrådets Skanckes svar på denna skrivelse lät det hotfullt nog: »I höstas bankade ungdomsfylkingen på kyrkans dörr med

en ansökan att få disponera Vor Frelzers kirke till morgonandakt. Oslos biskop var den gången med om att slå igen kyrkodörren för den nationella ungdomen. Måtte icke den tid komma, då den nationella ungdomen slår dörren igen för kyrkans biskopar.» Då hade redan staten inlett kyrkostridens andra fas genom att stänga dörarna till kyrkans gudstjänst för folket, men dess utgång blev, att biskoparna, följda av nästan hela prästerskapet, bröto sig ut ur förbindelsen med staten för att utestänga sådana ingrepp i kyrkans inre liv.

Redan i biskopskollegiets första inlaga till värn av rättssäkerheten påtalas ett moment, där staten på ett flagrant sätt ingrep störande i det allra innersta i prästens rent själavårdande gärning. Genom polisdepartementets förordning den 13 dec. 1940 öppnades möjlighet att när viktiga statsintressen så kräva tvinga en präst i Norge att bryta den plikt till obrottslig tystnad om vad han fått sig under biktens insegel anförtrott av människor i nöd, som eljest respekteras inom alla kristna länder. »Att upphäva denna samvetets Magna charta är ett ingrepp i kyrkans livsnerv», förklara dess ledare.

Först den 1 febr. 1942, den söndag, då Vidkun Quisling vid »statsakten» i Oslo av tysk hand mottog sin upphöjelse till »ministerpresident» i det ockuperade Norge, flyttades emellertid kyrkostridens tyngdpunkt på det mest åskådliga sätt över till det innersta området av kyrkans liv. Till kränkningen av själasörjarens tystnadsplikt lade statsmaktens utövare nu kränkningen av gudstjänstrummets helgd och Ordets frihet.

Detaljerna i det högdramatiska händelseförlopp, som inleder denna kyrkostridens andra fas, äro ju delvis återgivna i svensk press, men det kan vara skäl att ingå på de moment, som tilläggas särskild principiell vikt i biskoparnas framställning i den tredje skrivelsen av den 24 febr. till statsrådet Skancke, det för skilsmässan mellan kyrka och stat grundläggande dokumentet. »I denna sak har det skett tre oerhörda ingrepp i kyrkans och församlingens rätt»:

1. »Statsmakterna ha brutit kyrkans ordning och frantagit församlingen och dess präst högmässogudstjänsten.» För att i själva Norges nationalhelgedom, domkyrkan i Nidaros, celebrera Quislings högtidsdag sände kyrkodepartementet en av de mest betrodda prästerna inom Nasjonal Samling, sogneprest Blessing-Dahle, vilken i domprosten Fjellbus ställe skulle övertaga högmässogudstjänsten

på ordinarie tid kl. 11. Den förre »förklarade själv skriftligt till domprosten, att det icke kunde bli någon fullständig högmässa, då det icke skulle passa med nattvardsgång. Att det icke kunde vara en församlingsgudstjänst framgår också av tidningarnas skildring av hur man i kyrkans kor placerat hirdens svarta banér med hakorsmärket och Nasjonal Samlings rödgula flagga. Med den spänning som i dag veterligen härskar i folket — ett tillstånd, som departementet vid ett tidigare tillfälle har karakteriserat som ett trist faktum — är själva förhållandet, att politiska symboler föras in i kyrkan, ett brott mot den fred, som skall härskas under en församlingsgudstjänst.» Framför allt får dock icke en präst av politiska hänsyn hindras att fullgöra sin plikt att leda församlingens gudstjänst. »Präst och församling och högmässa äro okränkbara både i sin heliga samhörighet och i sin av lag och grundlag beskyddade rätt.»

2. De makthavande ha ej blott bokstavligt fört politiken in i kyrkan utan samma dag lika bokstavligen utestängt församlingen från möjligheten att där höra Guds ord. När domprosten sin plikt likmätigt framflyttade den utlysta församlingsgudstjänsten med nattvardsgång, som man olagligt fråntagit honom, till kl. 14 och folk i stort antal strömmade samman till denna, ingrep plötsligt polisen, stängde kyrkodörrarna och använde battongerna för att driva bort de stillsamt uppträdande kyrkbesökarna. Detta sker genom order från en lokal partiman, utan att biskop eller präst underrättas om vad som skall ske. »Dessa få uppleva, att den församling, som söker sig till Guds hus, blir jagad bort av beväpnad statsmakt.»

3. »Det allra yttersta uppnås, när kyrkan så får uppleva, att kyrkodepartementet, långt ifrån att tillrättavisa polisen, lägger skulden på den tjänstgörande prästen och utan vidare avsätter domprosten Fjellbu från hans ämbete. Han har lagens klara ord på sin sida. Över hans prästgärning kan det icke kastas skuggan av en fläck. Han har sin församlings och sina överordnades fulla aktning och tillit, också i sin egenskap av biskopens ställföreträdare. Efter att ha fått saken fullt klargjord väljer kyrkodepartementet, i stället för att värna kyrkans och församlingens rätt att utöva sin gudsyrtkan, brutalt att låta avsätta den präst, som har fullgjort sin kyrkliga plikt.»

Därefter följa de berömda ord, där Norges alla biskopar draga sin personliga konklusion av den uppkomna situationen och förklara sig nödsakade att nedlägga utövandet av sitt ämbete, i den

mån det innebär medverkan i statlig administration, men också att fortsätta det, i den mån det innebär fullgörandet av en andlig funktion. »Att vara ordets förkunnare, menighetens tillsyningsman och prästernas själasörjare är och förblir mitt kall. Jag vill i framtiden sköta detta så långt det är möjligt för en icke-ämbetsman. Men att fortsätta det administrativa samarbetet med en stat, som övar våld mot kyrkan, skulle vara att svika det allra heligaste... Statsformer kunna växla, men med sin kyrkofader vet kyrkan, att mot det som Luther kallar tyranniet står Gud själv i sitt ord och med sin andes makt. Ve oss, om vi icke här lydde Gud mer än människor.»

Därmed har den norska kyrkan, som förut förblivit statskyrka i en grad, som vi i Sverige aldrig haft något motstycke till, i princip övergått till en fri folkkyrka. Detta innebär, att den av övermäktig press utifrån drivits att i praktiken fullfölja den linje, som för den svenska kyrkans del utstakades som kyrkopolitisk riktlinje för framtiden redan i den märkliga s. k. »biskopsmotionen» vid 1929 års kyrkomöte. Med anledning av en statlig utredning om vidgad rätt till fritt utträde ur kyrkan förmådde samtliga biskopar kyrkans representation att själv taga ett initiativ för att befria den svenska kyrkan från varje moment av statligt tvång, som kunde vara ägnat att bortskydda dess religiösa karaktär av bekännelsekyrka. För att kunna säkerställa sin hävdvunna rätt att fri från statlig påtryckning själv få avgöra sina inre angelägenheter borde folkkyrkan icke tveka att själv bevilja andra all den frihet de kunde önska. I ett djuptänkt och storstilat anförande hävdade programmets egentlige upphovsman, Einar Billing, att medan statskyrkoformen är »ett adiaforon», någonting, som kan växla från tid till tid, kan vår svenska kyrka aldrig uppge sin karaktär av folkkyrka, som är »en direkt konsekvens, vilket statskyrkan icke är, av kyrkans innersta religiösa bekännelse». Framsynt förklarar han, att man borde vara beredd att lösa upp den hävdvunna förbindelsen, ty »det kan från den nuvarande staten tänkas komma åtgärder, varigenom man, samtidigt som man gärna behåller kyrkan som statskyrka, tager ifrån den dess frihet». Då befarade man ännu sådana sekulariseringssträvanden kanske närmast från »radikalt» eller socialdemokratiskt håll, men med en då oanad skärpa skulle en avkristnande likriktning på 1930-talet sättas i gång av den »nationella» nazismen, trots dess proklamerande av »korståg» mot den kristendomsförföljande bolsjevismen.

Redan en enstaka episod från den tyska kyrkostriden bildar i själva verket ett märkligt förspel till de norska biskoparnas självständighetsförklaring gentemot statliga tvångsåtgärder. Redan i dess begynnelse blev generalsuperintendenten i Kurmark, Otto Dibelius, känd såsom författare framför allt till programskriften »Das Jahrhundert der Kirche», som röjer ett vaknande kyrkligt självmedvetande, av en »statskommissarie» förklarad omedelbart entledigad från sitt ämbete, vilket han först genom pressen fick besked om. I en svarsskrivelse av den 27 juni 1933 förklarar han, att han visserligen skall avhålla sig från ämbetsåtgärder, till dess rättsgiltigheten av denna ukas blivit prövad, men att kärnan i hans ämbete utgöres av biskopliga och prästerliga funktioner, som endast kunna överlämnas och återtagas av kyrkan, varför ingen statskommissarie kan entlediga honom från dessa innersta ämbetsplikter. »De förbli mina plikter inför Gud. Jag måste fylla dem och skall fylla dem — framför allt i denna tid, då sant andlig ledning i kyrkan är nödvändigare än någonsin. Och om de yttre möjligheterna samt och synnerligen bli avskurna för mig, så skall jag fylla dem genom den förbönens tjänst för mitt stifts församlingar och andlige, som i en kyrkas liv är den starkaste av alla krafter...»

Klart bringar detta ord till uttryck, att om än kyrkans män och vittnen i en total stat genom att sättas i fängelser eller koncentrationsläger bli avskurna från alla verkningmöjligheter och förbindelselinjer utåt, så kunna de dock icke berövas den viktigaste kontakten, uppåt — med de fördolda resurser, som på bönen vägar kunna tillföras historiens kamp. Vad som i den tyska kyrkostriden blott blev en personlig troslösen i en svår situation, har nu i den norska vuxit ut till en nationalkyrklig kamplinje. På grund av mindre taktisk förslagenhet och smidighet från statsledningens och större andlig klarsyn och principfasthet från kyrkoledningens sida har det i Norge blivit möjligt att solidariskt samla icke blott biskopar, domprostar och präster, utan också kyrkans och folkets djupa led på denna den kristliga frihetens frontlinje. Genom själva det sätt, varpå majoriteten av Norges präster i sina biskopars spår på själva påskdagen den 5 april 1942 inför sina församlingar offentligen nedlade sina ämbeten såsom tjänstemän åt staten med bibehållande av sina uppgifter såsom tjänare åt kyrkan, har det kyrkliga ämbetets auktoritet, den kyrkliga organisationens självständighet gentemot den statliga och kyrkans andliga

oavhängighet gentemot denna världens väsende blivit otvetydigt ådagalagd.

Om den kyrkopolitiska utgången av den inledda kraftmätningen är det nu mer än vanskligt att profetera. Men de analogier, som tidigare historisk erfarenhet har att uppvisa, fresta ej till miss-tröstan om kyrkans sak. I fall, där staten av önskan att beskära kyrkans inflytande tagit initiativet till skilsmässa, som i Frankrike 1905, har en sådan politik länt till större förfång för staten än för kyrkan, som enbart genom skenet av en martyrgloria fått se sin ställning i folklivet oerhört förstärkt. Och i frikyrkans klas-siska hemland, U. S. A., där skilsmässan från början genomförts med positiv religiös motivering och där hela det moderna demo-kratiska statskicket ursprungligen utbyggts på grundvalen av det kristna samvetets frihet, som i Gamla världen varit emigranternas fåfängt efterträdda ögonsten, har kristendomen behållit ett star-kare grepp över det offentliga och enskilda livet än i det gamla statliga kyrkotvångets arvländer. Ingen tvekan kan råda om att den nya norska frikyrkan har djupare rotfäste i den norska folk-själen än den nya norska regimen. Genom det sätt, varpå regimen politik blivit av kyrkans talesmän brännmärkt, kan man väl anse dess bestånd hotat, medan den frigjorda kyrkan mitt i sin yttre otrygghet framstår inför världen höljd i övertygelsetrohetens och hjältemodets strålglans.

Om Konstatin den stores rykte för statsmannavishet icke minst vilar på hans åtgärd att vinna kristendomen till bundsförvant i sitt nydaningsarbete genom att bevilja den religionsfrihet, kan man kanske säga, att Vidkun Quislings statskonst knappast kun-nat mera ohöljt blotta sina svagheter än när den genom ingrepp i den norska kyrkans frihet att förkunna evangeliet förmått hen-nes ledare att uttala förkastelse domen över dess egen förmåga att gå i land med de uppgifter, som ur evangelisk-luthersk synpunkt äro mest väsentliga för en legitim statskonst.

Den 20 april 1942.